102 1B
KISWAHILI KARATASI 1B
OCT./NOV. 2002
SAA: 2 ½

1. **UFAHAMU**

Soma makala yafuatayo kisha ujibu maswali

Kati ya viumbe wote waishio ulimwenguni, hakuna kiumbe aliyepevuka mawazo kama binadamu. Kiumbe huyu amewapiku wale wengine kwa njia nyingi, hata kuweza kuwatawala na kuwapangia maisha yao. Binadamu amekirimiwa uwezo wa kuyatawala mazingira na kukabidhiwa hekima ya kuweza *kusana* ala mbalimbali ili kuyakabili mazingira hayo. Hekima hii humwezesha kusitiri kizazi chake.

Aidha, ametunukiwa uwezo mkubwa wa kuivinjari sayari hii yetu katika ilhamu yake ya kutaka kuvumbua 'siri' za maumbile, amejasiri hata kuzitalii sayari nyingine nje ya uso wa ulimwengu huu. Si ajabu kwamba iwapo wanyama wengine wangepewa urazini wa kuongea kama yeye, wangalimwandikia tumbi la vitabu kusiuf busara yake. Sifa za ujasiri wake kamwe hazingewatoka vinywani mwao!

Hata hivyo, kuna tofauti nyingine kubwa kati ya binadamu na hayawani, Tofauti hii inaweza kumvua binadamu sifa zake zote na kuuona ukwasi wa maarifa yake kama ishare ya maangamizi ya ulimwengu. Hii ni kutokana na hasara anayosababisha katika mazingira tulivu walivyoumbiwa viumbe wote.

Uzuri wa ulimwengu tunamoishi humpendeza kila kiumbe hata yule anayemchukia binadamu kama nzi. Wote hufurahia mazingira yao; hewa safi itokayo milimani, chemichemi, mito na vijito mnamotiririka maji safi, vilele vya milima vilivyokumbatiwa na theluji daima dahari, yakiwemo mabonde na tambarare zinazohimili uhai wa viumbe wengi.

Urembo huo wa kiasili hauwezi kukamilika bila vichaka na misitu inayoipamba sayari hii huku ikileta mvua. Mapambo yote haya huendeshwea na nguvu za maumbile; nguvu ambazo hazisababishwi na kuwa hatari kwa uhai wake na ule wa viumbe wenzake kwa sababu anayaharibu maumbile kwa kiasi kikubwa kinachomtisha yeye mwenyewe. Hii ni kwa sababu gani? Sababu zipo nyingi.

Sababu mojawapo ni uchafuzi wa maji kama rasimali muhimu ya kiasili. Uchafuzi huu umewaletea viumbe na mimea maafa mengi, yakiwemo maradhi mbalimbali. Kwa kweli bila maji, uhai utatoweka duniani. Uharibifu mkubwa wa maji machafu yenye sumu hasa kutoka viwandani na kuingia kwenye mito na bahari, huwadhuru biumbe wengine ambao makao yao ni majini. Maji huleta madhara si tu kwa mimea bali hat kwa binadamu kupitia kwa ulaji wa vyakula.

Misituni rasilimali nyngine inayokimu viumbe, lakini binadamu anaiponza. Ukataji wa miti kiholela hasa kwenye sehemu za chmichemi husababisha uhaba wa mvua. Uhaba huo nao huleta kiangazi kinachokausha mimea na visima vya maji. *Mchapuko* wa ujenzi

wa viwanda hasa katika nchi zilizostawi wanasayansi wanaohusika na hali za anga umesababisha taharuki na wasiwasi mwingi. Hii ni kwa sababu umenyosha kuwa ule utandu unaozuia miale ya jua kupenya moja kwa moja kweye sayari hii na juhatarisha uhai, sasa unaanza kutoweka taratibu. Hii ni kutokana na hewa chafu itokayo viwandani. Kwa kadri binadamu anavyozidi kujiimarisha kiviwanda ndivyo ambavyo mabaki yaviwanda yanavyozidi hatua hii, ni binadamu atakuwa amechangia pakubwa katika kutowesha uhai wa viumbe wote ulimwenguni.

Mikutano mingi ya kmataifa imefanywa nab ado inaendelea kufanywa kila uchao ili kutahadharisha umma wa ulimwengu dhidi ya uharibifu wa mazingira na mali asili. ‘Ajenda’ za mikutano hiyo hasa zinalenga nchi zilizostawi kwani hizi ndizo zinazochafua mazingira kwa kasi zaidi kuliko zile zinazostawi . Mapendekezo mengi yametolewa katika vikao hivyo ili kusuluhisha tatizo hili lakini ni hatua chache mno zinazochuliwa kurekebisha mamba.

Inatupasa sisi wenyewe kuchukua jukumu la kusafisha mazingira yetu. Tuwafunze pia watoto wetu kuhifadhi mazingira yanapochafuliwa au kuharibiwa. Tukumbuke kuwa *Mwana hufuata kisogo cha nina*.Mazingira yanpochafuliwa au kuharibiwa, afya zetu zimo hatarini, na hali hii pia ni tisho kwa viumbe wengine, hata vimatu! Kila mmoja wetu anawajibika kutunza mazingira anamoishi kwa manufaa yetu sote na kwa vizazi vijavyo.

a) Kulingana na taarifa hii, kwa nini binadamu anahesabiwa kuwa na uharibifu mkubwa kushinda wanyama wengine? (alama 4)

b) Onyesha uhusiano uliopo baina ya maendeleo ya binadamu na uharibifu wa mazingira. (alama 4)

c) Ni kwa nini mwandishi anahofia zaidi athari za miale ya jua? (alama 2)

d) Eleza kwa ufupi hasara zinazoweza kusababishwa na uharibifu wa mazingira. (alama 2)

e) taja hatua mbili ambazo mwanadamu angeweza kuchukua ili kupunguza madhara ya viwanda. (alama 2)

f) Kulingana na makala haya ni nini maana ya methali “mwana hufuata kisogo cha nina?” (alama 1)

g) Eleza maana ya
   (i) Kusana (alama 2)
   (ii) Mchapuko (alama 2)

2. **MUHTASARI**

Vipindi mbalimbali vya historia vimeshuhudia kuibuka kwa magonjwa ya ajabu. Magonjwa hayo yame wahangaisha watu na kuzishughulisha bongo za wanasayansi na madaktari katika kutafuta tiba. Mgonjwa kama vile tauni, kifua kikuu, homa ya matumbo na ndui ni baadhi ya yale yaliyotisha sana nyakati Fulani za historia ya binadamu. Magonjwa haya yaliwaua maelfu ya watu na kutibua mifumo na taratibu za maisha ya watu.

Hata hivyo, magonjwa hayo yaliweza kuchuzwa na kutafutiwa tiba kabla ya kumaliza kabisa kizazi cha binadamu . Lakini hii ni baada ya kuwasukuma maelfu ya watu kaburini. Ulimwengu wa sasa umashuhudia janga lingine la maradhi sugu ya ukimwi. Neno "**UKIMWI"** lilitolewa katika na athari za ugonjwa huo mwilini. Neno "**UKIMWI"** humaanisha *ukosefu wa Kinga Mwilini*, ambapo herufi za maneno matatu ziliunganishwa pamoja na kuunda neno hilo.

Ugojwa huu ambao tayari umewaua mamilioni ya watu wtu kote ulimwenguni unazidi kuenea kwa kasi, mfano wa moto katika kichaka. Kutoka kasi yake ya kuua watu, ugonjwa wa **UKIMWI** umepewa majina kama vile "umee" na pia 'ugonjwa wa vijana.' Watu wengi wanaoabukizwa, virusi vya **UKIMWI** umepewa majina kama vile "umeme " na pia 'ugonjwa wa vijana. Watu wengi wanaombukizwa virusi vya **UKIMWI** ni wale walio na miaka kati ya 15 hadi 49. Kundi hili kwa kweli ndilo, linalohesabiwa kuwa na nguvu za kutunza jamii kwa njia nyingi iwapowengi katika kundi hili watakumbwa na maradhi haya, watasalia wakongwe na watoto wachanga wasioweza kujimudu.

Nchini Kenya **UKIMWI** uligunduliwa kwa mara ya kwanza mnamo mwaka wa 1984. Kufika mwezi wa Juni 1996, inakisiwa kuwa ugonjwa huu ulikuwa umewaua watu wapatao 65,647 nchini. Hivi sasa, imesemekana kuwa takrban watu zaidi ya 500 hufa kila siku nchini Kenya kutokana na janga hili. Aidha imethibitishwa kwamba takribani watu milioni mbili u nusu tayari watapoteza maisha yao kutokana na kuambukizwa virusi vya ugonjwa huu humu nchini. Maradhi haya sasa yamekuwa janga la kitaifa.

Kutokana na kuongezeka kwa visa vya **UKIMWI**, hospitali na zahanati nyingi kote nchini zinashindwa kukidhi mahitaji ya wagonjwa. Kwa hivyo makundi ya kujitolea na mashirika mbalimbali yameundwa ili kuwahudumia wagonjwa wa **UKIMWI**. Baadhi ya makundi hayo hutoa tiba ya kisaikolojia pamoja na kuwapa ushauri wa hima ya kuishi, badala ya kukata tama. Wagonjwa wengi pia huishia kutibiwa nyumbani kwao.

Ugonjwa huu umeathiri jamii kwa njia nyingi. Hali ya wasiwasi na woga, ukosefu wa matumaini, ongezeko la mayatima na kuzorota kwa uchumi kutokana na kutoweka kwa kizazi chenye nguvu za kutoa, huduma kwa jamii, ni baadhi ya athari za maradhi haya. Lakini jambo la kuzingatia ni hili, tujifunze kutokana na historia. Tuwe na matumaini kwamba siku moja tiba ya ugonjwa huu itapatikana. Hii ni kwa sababu tumethibitishiwa haya kutoka katika historia yetu wenyewe. Ikiwa magonjwa yaliyasababisha vifo vya wengi kutokana na ukosefu wa tiba yalitokomezwa kupitia juhudi za kimatibabu, sembuse huu ugonjwa tulio nao sasa? Huku tukijikinga kutokana na maradhi haya, tusife moyo bali tuwe na matumaini kwani subira huvutia heri.

a) Kwa kutumia maneno yako mwenyewe na bila kupoteza maana, fupisha aya nne za mwanzo (maneno 90-100) (slsms 3 kwa mtiririko) (alama 4)

b) Eleza mambo yanayoleta matumaini kwa wagonjwa wa UKIMWI kulingana na aya tatu za mwisho. (Maneno 40-50)(alama 1 kwa mtiririko) (alama 4)

3. MATUMIZI YA LUGHA

1. a) Eleza matumizi matatu ya KI na utunge sentensi moja kwa kila mojawapo. (alama 6)

b) Tambulisha viwakilishi katika sentensi zifuatazo, halafu uzigeuze sentensi hizo kwa wingi.
(i) Nilisoma kitabu chake
(ii) Umekuwa mwadilifu kupindukia
(iii) Alishinda nishani ya dhahabu (alama 6)

c) Akifisha sentensi hii:
Watu wengi wamezoea kusema ajali bwana basi yakaishia hapo lakini kufanya hivyo ni sawa. (alama 3)

d) Andika sentensi hizi kwa umoja
i) Mafuta haya yanachuruzika sana (alama 2)
ii) Miinuko ile ndiyo mwanzo wa milimu ya Chungu. (alama 2)

e) Sahihisha sentensi zifuatazo (alama 2)
i) Kile kitabu kilipasuka ni changu
ii) Matofali haya yanatumiwa kwa ujenzi wa nyumba

g) Andika sentensi hizi upya ukitumia o-ote. (alama 3)
i) Chakula kikibaki hutupiliwa mbali
ii) Kila nyumba unayoingia unapata watoto wawili

h) Yapange majina yafuatayo katika ngeli zake (alama 3)
i) Neno
ii) Kiongozi
iii) Mate

i) Ukizingatia nenolililo katika mabano, andika sentensi hizi atika hali ya kutendeka. (alama 2)
i) Daraja hili (vuka) tu wakati wa kiangazi.
ii) Kitabu hicho (soma) ijapokuwa sura zingine sura zingine hazimo.

j) Tunga sentensi ukionyesha matumizi ya (alama 2)
i) –enye
ii)-enyewe

I) a) Tunga Sentensi zitakazobainisha maana ya jozi za maneno zifuatazo: (alama4)
i) Mbari
Mbali
ii) Kaakaa
Gaagaa

b) Tumia misemo ifuatayo katika sentensi; (alama2)

i) Enda nguu

ii) Chemsha roho

c) Eleza maana mbili tofauti za (alama 2)

Rudi

d) Eleza maana ya methali

Ukistaajabu ya Musa utaona ya Firauni (alama 2)